

บทที่ 6

ทางเลือกการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเชียงดาว

ความหลากหลายของวิธีคิดเรื่องการจัดการน้ำก่อให้เกิดวิวาทะสำคัญในเรื่องสิทธิในการจัดการน้ำ การจัดองค์กรและวิวาทะในประเด็นที่ว่าควรมีการเก็บค่าน้ำเกษตรหรือไม่ ในบทนี้ ผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอกรณีตัวอย่างของกรณีศึกษาที่สามารถคลี่คลายคำตอบเรื่องแนวทางการจัดการน้ำทั้ง 3 ประเด็น ว่าทางเลือกในการจัดการน้ำยังมีมากกว่าข้อถกเถียงดังกล่าวเพราะข้อถกเถียงเหล่านั้นล้วนเป็นประเด็นของการถกเถียงที่วางอยู่ในบริบทปัญหาของการปรับเปลี่ยนนโยบายของการจัดการน้ำในระดับประเทศ ซึ่งเป็นข้อถกเถียงหลัก อย่างไรก็ตามเมื่อสำรวจพรมแดนความรู้ในมิติของท้องถิ่นผู้ศึกษาพบว่ายังมีข้อเสนอทางเลือกในการจัดการน้ำที่หลุดออกจากรอบของปัญหาทั้งสามประเด็นดังกล่าว ซึ่งจะได้อธิบายปัญหาที่เป็นข้อเสนอในการวางแนวทางในการจัดการน้ำเชิงนโยบายที่ยังมีวิธีคิดในการวางนโยบายแบบบูรณาการทั่วประเทศ ซึ่งหมายถึงการใช้แผนแม่บทเดียวในการจัดการน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเสนอการจัดการน้ำที่มาจากภาครัฐ การศึกษาถึงข้อเสนอทางเลือกที่มีลักษณะเฉพาะของกรณีปัญหาในแต่ละลุ่มน้ำจึงมีความสำคัญ ดังต่อไปนี้

6.1 ความหลากหลายของทางเลือกในการจัดการน้ำ

ตัวอย่างกรณีศึกษาปัญหาการจัดการน้ำและข้อเสนอทางเลือกในการจัดการน้ำที่พัฒนาขึ้นมาจากบริบทเฉพาะของพื้นที่ในลุ่มน้ำภาคเหนือ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงผลที่เกิดขึ้นของวิวาทะเรื่องการจัดการน้ำทั้งในระดับลุ่มน้ำย่อย ไปจนถึงระดับประเทศอย่างน้อยในประเด็นสำคัญก็ได้ก่อให้เกิดข้อเสนอทางเลือกแนวทางการแก้ปัญหาและการจัดการน้ำที่หลากหลายมิติ สอดคล้องกับบริบทของลุ่มน้ำและให้ทางออกกับแนวทางการจัดการน้ำกระแสหลักที่มาจากกการ จัดการน้ำของรัฐและธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย ดังต่อไปนี้

หน้าร้อนปี พ.ศ. 2545 “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูการจัดการน้ำลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” ได้นำเสนอข้อสรุปบทเรียนจากการจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างตามแนวทางการจัดการร่วม ในฐานะที่เป็น การสรุปชุดองค์ความรู้ทางเลือกในการจัดการน้ำของท้องถิ่น และได้รับการคัดเลือกให้เป็น งานวิจัยดีเด่นปี พ.ศ. 2545 จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เนื่องมาจากบทเรียน จากการแก้ไขความขัดแย้งกรณีศึกษาในลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่ชี้เห็นว่าปัญหาภัยแล้งได้ก่อให้เกิดการแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับรีสอร์ท และชาวบ้านพื้นราบกับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งบน

คอย สุเทพซึ่งอยู่ต้นน้ำ มีความพยายามขององค์กรท้องถิ่นที่จะมาทำหน้าที่ตรวจสอบการใช้ทรัพยากรร่วมกันแต่ไม่สำเร็จจนในที่สุดเกิดความบาดหมางถึงขั้นจับอาวุธเข้าหากัน มีการยกกำลังพร้อมอาวุธหลายร้อยคนบุกขึ้นไปบนคอย เมื่อปี พ.ศ. 2541 หลังจากนั้นทางราชการได้พยายามจัดตั้งคณะกรรมการ 3 ฝ่าย แต่ไม่สามารถคลี่คลายปัญหาและหาข้อยุติได้เพราะแต่ละฝ่ายก็มุ่งจะถกเถียงเพื่อจะเอาชนะและปกป้องตนเอง ข้าราชการที่เข้าไปทำหน้าที่เพียงเพื่อไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งเฉพาะหน้าเท่านั้น ไม่มีความต่อเนื่อง เมื่อเปลี่ยนหน้าที่และเปลี่ยนคนปัญหาทุกอย่างก็ยังคงอยู่เหมือนเดิม ดังนั้นศูนย์ชาติพันธุ์ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (ลกน.) และคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น ได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างคนพื้นราบและคนบนคอย โดยมีข้อสรุปให้มีการตั้งคณะกรรมการจากหมู่บ้านสมาชิกที่มีการใช้น้ำทุกหมู่บ้านและตั้งอยู่ทุกห้วยที่ไหลลงน้ำแม่ตาช้าง ตั้งแต่ปลายน้ำขึ้นไปจนถึงต้นน้ำซึ่งเป็นผู้ใช้น้ำในระบบนิเวศเดียวกัน รวมทั้งประสานงานกับตัวแทนรัฐหรือทุกแห่งให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา โดยมีชื่อเรียกรวมกันว่า “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูการจัดการน้ำลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” โดยจัดให้มีการประชุมหารืออย่างต่อเนื่องตามระเบียบกติกากี่ที่ร่างขึ้น ส่งผลให้ความบาดหมางระหว่างคนที่ใช้น้ำในลำน้ำเดียวกันเป็นไปในทางที่เป็นมิตรมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องการแข่งขันน้ำกันใช้ การตรวจตรารักษาป่า การได้รับคำแนะนำช่วยเหลือจากนักวิชาการทำให้คณะกรรมการชุดนี้ได้มองเห็นแนวทางในการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบในอนาคต ซึ่งให้เห็นข้อสรุปและบทเรียนที่ได้จากการจัดการน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างว่า การเปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมผ่านเวทีปรึกษาหารือทำให้สามารถสร้างความเข้าใจและหาทางออกของปัญหาได้ด้วยสันติวิธีตามแนวทางการจัดการร่วมซึ่งได้แก่ 1) แนวทางในการแก้ไขปัญหาระยะสั้น (12 เดือน) โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดนโยบายและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองตามหลัก “สิทธิมนุษยชน” และรัฐธรรมนูญมาตรา 46 ไปปรับใช้ในทางปฏิบัติ โดยนักวิชาการ หน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะที่ปรึกษาและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าว 2) แนวทางการแก้ไขปัญหาระยะยาว (3-5 ปี) มีการจัดทำแผนแม่บทการจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างอย่างเป็นระบบร่วมกับการจัดการป่าไม้ ที่ดินและการจัดตั้งกองทุนที่ใช้สำหรับจัดสรรในการจัดการองค์กร โดยเน้นหลักการพึ่งพาตนเองเป็นแนวทางสำคัญ

พอย่างเข้าฤดูหนาว ต้นปี พ.ศ. 2546 พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) ได้ผลิตงานศึกษา “ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน: โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มน้ำในประเทศไทย พ.ศ. 2543-2545 โดยมีข้อเสนอสำคัญเกี่ยวกับการตีความเรื่องขอบเขตลุ่มน้ำว่า พื้นที่ลุ่มน้ำมิได้ถูกจำกัดด้วยขอบเขตตายตัวโดยภูมิศาสตร์ล้วนๆ แต่การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ลุ่มน้ำและการจัดการระบบของลุ่มน้ำแม่ขานด้วยน้ำมือคนในลุ่มน้ำทำให้ขยายประโยชน์ในการใช้น้ำที่ไปไกลกว่าพื้นที่

ทางภูมิศาสตร์ได้ การตีความขอบเขตลุ่มน้ำด้วยสภาพภูมิศาสตร์เพียงอย่างเดียวไม่ได้อธิบายชุมชนและระบบเกษตรกรรมในลุ่มน้ำ แต่ต้องใช้ความรู้เรื่องการจัดการน้ำโดยมนุษย์ในเขตนั้นๆ เข้ามาร่วมในการตีความจึงจะสามารถอธิบายขอบเขตของพื้นที่ลุ่มน้ำได้ถูกต้อง โดยงานศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายระบบการจัดการน้ำด้วยเหมืองฝายในลุ่มน้ำวางสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์และสร้างข้อตกลงกันในการควบคุมกำลังน้ำและการเกษตร แต่เมื่อระบบชลประทานรับได้เข้ามาก็ทำให้ชาวนาไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนหรือเข้าใจสิ่งที่รัฐทำ ระบบโครงสร้างพลังน้ำแบบใหม่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อระบบเหมืองฝายเดิมจึงได้ละเลยความสำคัญของสิ่งที่ชาวนาได้คิดสร้างไว้และทำให้ชุมชนชาวนาในลุ่มน้ำขาดความมั่นคงในการผลิต การที่ระบบชุมชนถูกระทบกระเทือนอย่างสูงจากทั้งระบบทุนและรัฐจึงเร่งเร้าให้หมู่บ้านผลิตเพื่อให้ได้จำนวนมากหมู่บ้านและชุมชนบางส่วนที่อยู่ปลายน้ำเริ่มสูญเสียความสามารถในการบงการชีวิตของตนเอง ระบบชลประทานของรัฐได้ทำลายอำนาจในการปกครองตนเองของชาวนา ทำลายเครือข่ายและระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในการจัดการระบบน้ำ ทำให้ศักยภาพในการผลิตของระบบบริเวณปลายน้ำลดลงอย่างมาก ซึ่งมีข้อสังเกตว่า แม้ชุมชนยังดำรงชีวิตและเครือข่ายอื่นๆ ของชุมชนไว้ได้ แต่ส่วนที่ปะทะกับรัฐนั้นอ่อนแอลง การต่อสู้ของระบบเป็นไปในลักษณะคล้ายจำยอมและด้วยเหตุที่รัฐผูกขาดวิธีการจัดการระบบน้ำด้วยกฎหมาย ยิ่งทำให้ชาวนาถูกจำกัดวิถีคิดให้ไม่สามารถมีพลวัตในการแก้ไขปัญหาระบบชลประทาน ทางออกของชาวนาจึงหันเหออกไปในแนวทางที่สามารถจัดการได้ด้วยตนเอง แทนที่จะติดต่อกและเป็นส่วนหนึ่งของระบบรัฐ แต่การที่พื้นที่นาของได้ถูกจัดการโดยระบบรัฐไปแล้วการต่อสู้ของชาวนาจึงไม่สามารถใช้จารีตเดิมอีกต่อไปเนื่องจากเป็นการต่อสู้ที่ยืนอยู่ท่ามกลางวิธีการทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ของผู้อื่น ทั้งหมดที่ชาวนาคิดจึงกลายเป็นวิธีการในการร้องขอความยุติธรรมจาก “ระบบของคนอื่น” และแม้แต่จะเห็นด้วยกับระบบอันนั้น ด้วยเหตุนี้การต่อสู้ในลักษณะดังกล่าวจึงจึงอนาคตที่มีดমন งานศึกษานี้จึงชี้ให้เห็นพลวัตขององค์ความรู้ชุมชนในลุ่มน้ำนาที่ ต้องมีการปรับเปลี่ยนและสร้างความรู้ใหม่เพิ่มเติม เนื่องจากการจัดการองค์ความรู้ของชุมชนที่เป็นไปตามธรรมชาติไม่เพียงพออีกต่อไปจึงต้องมีการผลิตซ้ำองค์ความรู้เก่าโดยอาศัยพลวัตของการจัดการระบบอื่นเพิ่มเติม โดยอิงระบบเก่าของลุ่มน้ำที่มีประสิทธิภาพสูงจึงจะทำให้หมู่บ้านมีพลวัตไปสู่อนาคตได้อย่างแท้จริง

ปลายฤดูฝน ปี พ.ศ. 2548 มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้เสนองานศึกษา “เครือข่ายลุ่มน้ำวาง: แนวทางการจัดการน้ำภาคประชาชน” ในลักษณะที่ไม่มีเป้าหมายคัดค้านโครงการของรัฐและไม่เจาะจงที่จะวิพากษ์วิจารณ์นโยบายการจัดการน้ำของรัฐอย่างคุุ่เค็ดเผ็ดร้อน เพราะเห็นว่าข้อกล่าวหาในการจัดการน้ำที่ผิดพลาดของรัฐบาลเป็นเรื่องที่ยากต่อการเรียกร้องให้รัฐปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการน้ำและยุติโครงการ มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติจึงได้นำเสนอทางเลือกในการ

จัดการน้ำ ซึ่งดำเนินโดยภาคประชาชนในท้องถิ่นล้วนๆ จากชุมชนที่อาศัยอยู่บนดอยสูงอันเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำจนถึงชุมชนที่ราบริมแม่น้ำที่มีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำวาง มีรูปแบบการจัดการน้ำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว แตกต่างไปตามสภาพภูมิประเทศและระบบนิเวศน์ โดยชี้ให้เห็นว่าจากแต่เดิมที่การจัดการน้ำในลุ่มน้ำวางเป็นลักษณะของต่างกลุ่มต่างทำไม่เกี่ยวข้องกันเมื่อมีปัญหาการขาดแคลนน้ำอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ชนิดของการปลูกพืชและรูปแบบการใช้ที่ดินทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำในหลายจุด คนในลุ่มน้ำวางกลุ่มหนึ่งจึงได้หาทางออกโดยการสร้างพื้นที่ในการปรึกษาหารืออันเกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาโดยชุมชนกันเอง จนเกิด “เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำวาง” โดยมีชุมชนที่ใช้น้ำสายเดียวกันเป็นตัวเชื่อมโยงสะท้อนการปรับตัวในการแสวงหาทางเลือกในการจัดการน้ำแม่วาง ผ่านแนวทางการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมทั้งดิน น้ำ ป่า สามารถประสานความร่วมมือกันของคนทั้งลุ่มน้ำไม่ว่าจะเป็นชาวม้ง กะเหรี่ยง คนเมือง โดยไม่มีขอบเขตทางวัฒนธรรมมากั้นขวาง ด้วยเหตุนี้งานศึกษานี้จึงเป็นการนำเสนอแนวทางการจัดการน้ำทางเลือกที่มีมิติที่แตกต่างจากการจัดการน้ำด้วยกลไกรัฐที่เป็นสูตรสำเร็จเหมือนกันทั้งประเทศและมีปัญหาในรัฐไทยมาโดยตลอด ซึ่งงานศึกษานี้ได้นำเสนอเสนอทางเลือกเชิงนโยบายสำคัญคือ 1) ข้อเสนอเรื่องหลักสิทธิชุมชนและการจัดการร่วมอันวางอยู่บนฐานของความอยู่รอดและเป็นธรรมของระบบนิเวศน์ 2) ข้อเสนอเรื่องนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำที่ต้องวางอยู่บนพื้นฐานของเครือข่ายทางสังคมในลุ่มน้ำตามที่เป็นจริง 3) ข้อเสนอให้มีการรับรองการพัฒนาภูมิทัศน์ในการจัดการลุ่มน้ำจากกระบวนการกำหนดสิทธิจากภายในชุมชน และ 4) ข้อเสนอเรื่องการดำเนินกลไกในการบริหารจัดการลุ่มน้ำต้องมาจากชุมชน (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548)

สรุปได้ว่าข้อเสนอทางเลือกเรื่องการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคเหนือต้องการการแก้ไขปัญหาและแนวทางในการจัดการร่วมที่มีลักษณะเฉพาะสำคัญของแต่ละลุ่มน้ำย่อยซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะของความแตกต่างทางด้านองค์กรประกอบของกลุ่มชาติพันธุ์และแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกันออกไป ส่งผลให้มีจารีตปลื้มที่ย่อยที่แตกต่างกันในแต่ละลุ่มน้ำ ทางเลือกในการจัดการน้ำจึงควรพิจารณาถึงแก่นแท้ของปัญหาแต่ละกรณีศึกษามากกว่าการเหมารวมและการยกเมฆปัญหาเรื่องน้ำให้เหมือนกันทั้งประเทศ เพราะทางเลือกของการจัดการน้ำขึ้นกับบริบทและเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่ลุ่มน้ำและเครือข่ายการใช้น้ำตามขอบเขตการใช้ที่เป็นจริงบนพื้นฐานของถิ่นฐานชุมชนและจารีตประเพณีในแต่ละท้องถิ่น ฉะนั้นทางเลือกการจัดการน้ำจึงควรเป็นทางเลือกของคนในท้องถิ่นไม่ใช่ทางเลือกของรัฐบาล

6.2 การจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์ในกลุ่มน้ำเชียงดาว

ทางเลือกในการจัดการน้ำของผู้ใช้น้ำในกลุ่มน้ำเชียงดาวในด้านหนึ่งยังวางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพจารีตประเพณี อันสะท้อนให้เห็นถึงระบบคุณค่าร่วมของสังคมผู้ใช้น้ำที่ถูกเรียนรู้ส่งผ่าน และถ่ายทอด มีทั้งสิ่งที่เป็นตัวความคิด อารมณ์ความรู้สึกที่ผูกอยู่กับการคิดและพฤติกรรมที่แปรออกมาเป็นการกระทำ กรรมสิทธิ์ของผู้ใช้น้ำจึงสะท้อนออกมาในวัฒนธรรมที่เป็นทั้งด้านที่เป็นนามธรรม คือ ตัวระบบคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมได้ในหลายลักษณะ ตั้งแต่วัตถุสิ่งของ เครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง พิธีกรรมหรือธรรมเนียมแบบแผนของความประพฤติ ร่วมกัน หน้าที่ของวัฒนธรรมผู้ใช้น้ำจึงเป็นคล้ายแผนที่ช่วยนำร่องบอกทิศทางสิ่งที่คุณใช้น้ำควรประพฤติปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ ให้แก่สมาชิกของชุมชนผู้ใช้น้ำ ประสบการณ์ร่วมดังกล่าวจึงประกอบด้วยค่านิยม การตัดสินใจ และการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของผู้ใช้น้ำในสถานการณ์หนึ่งๆ ที่ฝังลึกในตัวและอยู่ใกล้เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต เราจะมองเห็นวัฒนธรรมของผู้ใช้น้ำแบบนี้อยู่ในระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งมีหลายมิติ นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ของผู้ใช้น้ำที่เป็นปัจเจกภายในโลกของตัวเอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้น้ำด้วยกันเอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้น้ำกับระบบนิเวศน์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้น้ำกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มิติต่างๆ เหล่านี้มีได้แยกออกจากกัน แต่ซ้อนทับกันและกันและมีอิทธิพลกำหนดกันและกัน ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมเป็นเรื่องความพยายามจะควบคุมธรรมชาติผ่านวิธีการจัดการระบบความสัมพันธ์ของผู้ใช้น้ำ โดยการดึงเอาสัญลักษณ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ การนับถือผีมาเป็นสิ่งควบคุมพฤติกรรมของผู้ใช้น้ำที่ใช้น้ำร่วมกัน การเข้าพิธีกรรมไหว้ผีตอกล้าให้ปัจเจกตระหนักถึงพลังชุมชนและทำให้โลกภายในของปัจเจกมีความมั่นคงยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามผู้ใช้น้ำเองก็มีกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่สามารถจะปรับเปลี่ยนและปรับปรุงสภาพแวดล้อมของผู้ใช้น้ำจนเอาชนะข้อจำกัดทางธรรมชาติหลายอย่างได้เพื่อความอยู่รอดผ่านกลไกของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมเหล่านี้และช่วยให้ผู้ใช้น้ำสามารถอยู่รอดได้แม้ในสถานการณ์ที่ท้องถิ่นจะได้รับอิทธิพลของโลกาภิวัตน์อย่างแน่นหนาก็ตาม (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ก)

ทางเลือกการจัดการน้ำด้วยการรักษาป่าต้นน้ำ

เนื่องจากเห็นว่า การอนุรักษ์และฟื้นฟูความสมดุลของธรรมชาติจะต้องทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ชุมชนในกลุ่มน้ำเชียงดาวจึงร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน พัฒนาแนวคิดและจัดการป่าชุมชนขึ้นมาโดยตอนแรกเป็นการสนับสนุนกลุ่มอักษป่าเชียงดาวและมูลนิธิวายเอ็มซีเอ เพื่อการพัฒนาภาคเหนือ จัดให้มีการฝึกอบรมเรื่อง “การพัฒนาและการจัดการป่าชุมชน” ในวันที่ 14-15 มีนาคม 2541 ณ วัดอัมพวัน มีผู้เข้าร่วมอบรมทั้งสิ้น 120 คน โดยมีเนื้อหา

เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีเจ้าหน้าที่จากทางอำเภอเชียงดาว และอุทยานแห่งชาติศรีลานนาาร่วมเป็นวิทยากร รวมทั้งการระดมแนวความคิดจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่เคยจัดการป่าชุมชนเป็นผลสำเร็จมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น บ้านหนองแถม บ้านหัวทุ่ง วันต่อมามีการสำรวจแนวเขตป่าชุมชนเพื่อแบ่งเขตป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย โดยเชิญเจ้าหน้าที่จากทางราชการเข้าร่วมเดินสำรวจเขตป่าด้วย หลังจากนั้นในช่วงกลางคืนได้มีการคัดเลือกและแตกต่างคณะกรรมการบริหารป่าชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และร่างกฎระเบียบป่าชุมชนขึ้นมา เพื่อใช้ในการบริหารจัดการป่าชุมชน

หน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชนที่ชาวบ้านเลือกตั้งขึ้นมาจะต้องมีหน้าที่ในการพิจารณาอนุญาตให้มีการตัดต้นไม้ออกจากป่าใช้สอยมาใช้ประโยชน์ โดยการพิจารณาในที่ประชุมและอนุญาตตามความเหมาะสมเป็นกรณีไป นอกจากนี้คณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องเดินตรวจและรักษาพื้นที่ป่าในบริเวณป่าชุมชนของหมู่บ้านอย่างน้อยเดือนละ 2 ครั้ง ดูแลให้สมาชิกป่าชุมชนในหมู่บ้านปฏิบัติตามกฎอย่างเคร่งครัดและพิจารณาลงโทษผู้กระทำผิดกฎระเบียบป่าชุมชนอย่างยุติธรรม ประสานงานให้สมาชิกในเขตป่าชุมชนร่วมกันรับผิดชอบทำแนวป้องกันไฟป่าและดับไฟป่า และเข้าร่วมการประชุมชี้แจงผลการทำงานในแต่ละเขตรับผิดชอบโดยหัวหน้ากลุ่มและการทำงานโดยรวมของคณะกรรมการป่าชุมชนในที่ประชุมของหมู่บ้านทุกเดือนตามที่คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนด นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ประสานงานความร่วมมือกับสมาชิกในเขตรับผิดชอบในการร่วมกันปลูกป่า เพื่อฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในวันสำคัญทางศาสนา อย่างน้อยปีละ 3 ครั้ง ส่วนสมาชิกที่ขาดความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมการเดินสำรวจป่า กิจกรรมการปลูกป่า และกิจกรรมอื่นๆ ที่คณะกรรมการป่าชุมชน ขอความร่วมมือจะถูกปรับครั้งละ 100 บาท และสมาชิกที่ไม่ให้ความร่วมมือต่อคณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องเสียค่าปรับ เงินที่ได้จากการปรับไหมผู้ละเมิดกฎระเบียบป่าชุมชนจะถูกใช้เป็นค่าตอบแทนสำหรับผู้แจ้งหรือนำจับผู้ที่กระทำผิดกฎระเบียบ 20% ของค่าปรับ นอกจากนี้ใช้สำหรับการสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้าน ทั้งนี้ต้องเป็นมติของที่ประชุมใหญ่ของคณะกรรมการ และใช้เป็นสวัสดิการในการเดินสำรวจป่า เช่น ค่าอาหาร และการรักษาพยาบาลหากมีการเจ็บป่วยขณะเดินสำรวจป่า

การจัดทำป่าชุมชนในเขตป่าต้นน้ำของฝายวังไฮช่วยชะลอการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าลง แม้ว่าในความเป็นจริงจะมีการนำไม้ออกมาใช้ประโยชน์กันบ้างก็ตาม ตัวอย่างเช่น กลุ่มเหมืองฝายได้ขออนุญาตต่ออุทยานแห่งชาติศรีลานนาเพื่อเข้าไปตัดไม้มาซ่อมแซมเหมืองฝายในแต่ละปีนั้นเมื่อได้รับอนุญาตแล้วแก่เหมืองได้แจ้งให้แก่ผู้ใช้น้ำว่าให้เข้าไปตัดไม้ในขนาดและปริมาณที่ตนเองต้องรับผิดชอบตามพื้นที่ปลูกข้าว ปรากฏว่ายังมีคนฝ่าฝืนเอารถบรรทุกทุกเข้าไปขน ไม้มากกว่าที่ทางการอนุญาตซึ่งเป็นปัญหาที่แก่ฝายเองก็รู้สึกหนักใจ เพราะเป็นการอ้างความชอบธรรมในการ

ตัดไม้มาซ่อมแซมฝาย ในที่สุดในปี พ.ศ. 2547 แก่ฝายจึงไม่ยอมทำจดหมายขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติศรีลานนาอีกเพราะว่ากลัวว่าจะมีผู้ลักลอบตัดไม้แอบแฝงเข้าไปเอาไม้มาใช้ประโยชน์ส่วนตัว โดยอ้างว่าเอามาซ่อมแซมเหมืองฝายระบายเบียบของเหมืองฝายเป็นต้น นอกจากนี้ปัญหาที่มีผลกระทบต่อการจัดการป่าชุมชน คือการทำธุรกิจขี้ช้างชมธรรมชาติในเขตป่าของผู้มีอิทธิพลรายหนึ่งในพื้นที่ ช้างที่เดินเข้าไปในเขตป่าชุมชนมีผลทำให้ต้นไม้เล็กๆ ได้รับความเสียหายเพราะถูกช้างเหยียบและขี้ช้างที่ไหลลงแหล่งน้ำห้วยของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน แต่ยังไม่มีการจัดการจากคณะกรรมการป่าชุมชนเนื่องจากยังเกรงใจกันอยู่ แต่อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนก็ยังเป็นประโยชน์ในการปลูกจิตสำนึกในการรักษาป่าให้กับชาวบ้านและส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำเชียงดาวแม้จะมีปัญหาการลักลอบตัดไม้อยู่บ้างก็ตาม และอย่างน้อยก็เป็นการสะกิดก้นการแผ้วถางเขตป่าเพื่อจับจองที่ดินทำสวนหรือเพื่อขายที่ดินเอาเงินสด

จะเห็นได้ว่าการจัดการน้ำด้วยการรักษาป่าเป็นทางเลือกที่นำไปสู่ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกที่เชื่อมโยงวิถีคิดเรื่องน้ำ ที่ดินและป่าไม้แบบองค์รวม ถึงแม้ว่าในทางเลือกที่หลากหลายเหล่านี้ยังพบหลากหลายปัญหาที่สร้างผลกระทบ แต่ความร่วมมือในการรักษาป่าได้นำไปสู่ความร่วมมือในการอนุรักษ์แหล่งน้ำและมรดกของที่ประชุมในชุมชนลุ่มน้ำยังมีพลังอำนาจในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่าการจัดการเชิงเดี่ยว ปัจจุบันนี้การรักษาป่าต้นน้ำยังได้รับการพัฒนาต่อยอดและสนับสนุนจากโครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนที่ทำงานอยู่ในพื้นที่มาอย่างสืบเนื่องโดยมีหลักคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานการสนับสนุนองค์กรชาวบ้านในการจัดการดินน้ำป่า ถึงแม้ว่าในทางปฏิบัติอาจยังไม่สัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์แต่ก็สามารถคานอำนาจกับขบวนการลักลอบตัดไม้เถื่อนและอำนาจการจัดการทรัพยากรกระแสหลักลงไปได้บ้างเพราะอย่างน้อยก็ดีกว่าไม่ได้ทำอะไร

เครือข่ายการจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์

จากวิถีคิดของชุมชนในลุ่มน้ำเชียงดาวที่มองว่า “พื้นที่หน้าห่ม” ไม่ว่าจะเป็นน้ำเหมืองหรือน้ำปิงเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำเชียงดาว ได้รับผลกระทบจากการคืบคลานเข้ามาของตลาดและทุน ผ่านการตัดถนนสายเชียงใหม่-ฝาง ทำให้รถราผ่านไปมาสะดวก เพราะถนนคอนกรีตที่ตัดผ่านทำให้สามารถขนถ่ายสินค้าไปขายยังเมืองเชียงใหม่ได้คล่องตัวมากขึ้น การจัดการพื้นที่การเพาะปลูกในพื้นที่ลุ่มน้ำเชียงดาวสามารถทำได้หลายรอบการผลิตในช่วงระยะเวลา 1 ปี ทำให้ระบบนิเวศลุ่มน้ำเชียงดาวเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อปัญหามากมายหลายประการ ได้แก่

1) ปัญหาการทำสวนส้มที่อำเภอฝางและอำเภอเชียงดาวที่มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น มีการชะล้างอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สารเคมีลงในแม่น้ำปิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ อำเภอเชียงดาวมีสวนส้มของบริษัทต้นปิงวัลเลย์หลายร้อยไร่ ทำให้ผู้ใช้น้ำเกรงว่าจะมีการไหลของ สารเคมีเหล่านี้ลงในแม่น้ำปิง 2) ปัญหาการทำนาแก้งที่บ้านห้วยดินดั่ง ตำบลทุ่งข้าวพวงแล้วปล่อยน้ำ เสียลงในแม่น้ำปิง 3) ปัญหาการใช้สารเคมีในการเกษตรของผู้ใช้น้ำชาวสวนและชะล้างภาชนะ ที่เกี่ยวข้องลงในแม่น้ำปิง 4) ปัญหาเทศบาลตำบลเชียงดาวทิ้งขยะใกล้แม่น้ำปิงวันละ 3 ตัน เมื่อมี ฝนตกลงมาทำให้น้ำจากกองขยะไหลลงไปสู่ลำน้ำแม่ปิง และส่งกลิ่นเหม็นรบกวน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลิ่นเหม็นเหล่านี้รบกวนพระและสามเณรวัดอินทารามทรารามซึ่งมีสถานะภาพเป็นถึงเจ้าคณะ อำเภอเชียงดาว และผู้ใช้น้ำใกล้เคียง 5) ปัญหาน้ำที่จกตลาดสดในเขตเทศบาลที่ส่งกลิ่นเหม็น และไหลลงสู่แม่น้ำปิง 6) ปัญหาผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ลักลอบตัดหินและทรายขึ้นมาเพื่อจำหน่าย ให้กับผู้ประกอบการก่อสร้างทำให้น้ำกัดตลิ่งพังและแม่น้ำปิงเปลี่ยนเส้นทางเดินเพราะการไหลของ น้ำเปลี่ยนแปลงไป 7) ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความชุ่มชื้นของที่ดินและ สภาพแวดล้อม ส่งผลกระทบต่อการลดลงของน้ำในแม่น้ำปิง โดยเฉพาะในเขตพื้นที่อำเภอเชียงดาว มีผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ที่สามารถลักลอบตัดไม้เถื่อนออกขายให้กับนายทุนข้างนอก 8) การบุกเบิก ที่ดินทำกินในเขตป่าของผู้ใช้น้ำในช่วงปี 2533-2535 เนื่องจากที่ดินมีราคาเพิ่มสูงเป็นประวัติการณ์ ทำให้ผู้ใช้น้ำเข้าไปบุกเบิกจับจองเพิ่มมากขึ้นเพื่อขายให้กับนายทุนมีผลต่อการลดลงของป่าไม้และ การลดลงของความอุดมสมบูรณ์ของป่าทำให้น้ำในลำห้วยแห้งลงไปหลายสายส่งผลให้แม่น้ำปิง ได้รับน้ำจากลำห้วยน้อยลง 9) ปัญหาการจับปลาในแม่น้ำปิงที่เกิดจากการใช้ระเบิด กระแสไฟฟ้า และใช้สารเคมีทำให้จำนวนปลาสูญพันธุ์ไปอย่างรวดเร็ว 10) ปัญหาการเลี้ยงปลาในกระชังของผู้ใช้ น้ำส่งผลให้ผู้ใช้น้ำที่อยู่ในหมู่บ้านถัดไปได้รับผลกระทบจากกลิ่นคาวปลา อาหารปลา และการตัด กิ่งไม้และต้นหญ้าเพื่อปกคลุมกระชังปลาเมื่อน้ำท่วมมาก กิ่งไม้เหล่านั้นได้ไหลไปกระทบต่อฝาย ในเขตแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาของบ้านห้วยโจ้ทำให้ได้รับความเสียหาย

ตัวอย่างรายละเอียดปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของผู้ใช้น้ำ ในลุ่มน้ำเชียงดาว ได้แก่กรณีการเลี้ยงปลาในกระชังส่วนบุคคล ซึ่งปัญหานี้ทำให้พ่อหลวง¹ทอง บ้านห้วยโจ้ต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการไปว่ากล่าวตักเตือนเจ้าของกระชังปลา เจ้าของกระชังปลา ยอมรับผิดแล้วไปช่วยผู้ใช้น้ำห้วยโจ้ขนเศษหญ้าและกิ่งไม้เหล่านั้นออกฝายบ้านห้วยโจ้ พ่อหลวง ทองบอกว่าไม่แน่ว่าต่อไปอาจจะต้องร้องเรียนทางราชการบ้านเมืองให้เข้ามาจัดการเพราะว่าทุก วันนี้ผู้ใช้น้ำห้วยโจ้ได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากว่าผู้ใช้น้ำจะซักผ้าในแม่น้ำปิง แต่การเลี้ยงปลาใน

¹ พ่อหลวง หมายถึง ผู้ใหญ่บ้านในภาษาพูดของชาวบ้าน

กระชังทำให้ผู้ใช้น้ำซักผ้าไม่ได้เพราะว่าเหม็นกลิ่นคาวปลา และในช่วงฤดูแล้งน้ำบ่อในหมู่บ้าน และในลำห้วยจะแห้งผู้ใช้น้ำจะต้องลงไปอาบน้ำในแม่น้ำเพียงคนเดียวบ่อไม่ได้แล้ว ที่ผ่านมาพ่อหลวงบ้านห้วยโจ้ได้คุยกับพ่อหลวงคณิต ซึ่งเป็นประธานป่าชุมชนอำเภอเชียงดาวและเป็นหมู่บ้านในเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิงให้จัดการเรื่องนี้ พ่อหลวงคณิตไม่กล้าทำอะไรเพราะเห็นว่าเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน โดยตอนแรกที่ผู้ใช้น้ำมาขออนุญาตเลี้ยงปลาในกระชังทับพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา พ่อหลวงนึกว่าจะเลี้ยงปลาเพื่อการเลี้ยงชีพไม่ถึง 10 กระชังก็ให้เลี้ยงได้ต่อมา มีการขยายไปเป็นร้อยกระชังทำให้ผู้ใช้น้ำที่ใช้น้ำในหมู่บ้านถัดไปได้รับความเดือดร้อน ในประเด็นนี้พ่อหลวงบ้านห้วยโจ้เห็นว่าน่าจะมีการทำข้อตกลงไว้ตั้งแต่แรกกว่าให้เลี้ยงปลาเพื่อการเลี้ยงชีพและจำกัดปริมาณการเลี้ยงเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อผู้ใช้น้ำที่ใช้น้ำร่วมกัน เมื่อเวลาผ่านไปและเหตุการณ์เป็นเช่นนี้จึงทำให้เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาผู้ใช้น้ำในหมู่บ้านนั้น ไม่ได้ผล ผู้ใช้น้ำไม่ให้ความร่วมมืออีกต่อไป จนกระทั่งว่าการได้รับส่วนแบ่งจากเงินรางวัลชุมชนเครือข่ายและฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิง หมู่บ้านละ 8,000 บาท พ่อหลวงต้องจ้างผู้ใช้น้ำไปทำฝายกันน้ำเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลาเป็นค่าจ้างรายวัน แทนที่ผู้ใช้น้ำจะไปช่วยเหลือกันเหมือนในช่วงก่อนที่จะมีการเลี้ยงในกระชัง เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้พ่อหลวงบ้านห้วยโจ้มองว่าผลประโยชน์ของคนสองคนที่เลี้ยงปลาในกระชังได้ไปทำลายความร่วมมือของผู้ใช้น้ำและส่งผลกระทบต่อผู้ใช้น้ำในหมู่บ้านถัดไป ซึ่งปัญหานี้จะต้องได้รับการแก้ไขแต่ยังรอเวลาและความพร้อมของผู้ใช้น้ำอีกสักกระยะหนึ่งก่อน (สัมภาษณ์ทอง ไชยมหา, กันยายน 2547)

นี่เป็นตัวอย่างของกรณีที่สภาพระบรมนิเวศน์ลุ่มน้ำแม่ปิงถูกรุกล้ำและทำลายด้วยธุรกิจส่วนบุคคล ทำให้ผู้ใช้น้ำพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้น ณ ฝั่งแม่น้ำของหมู่บ้านหนึ่งไม่ได้ก่อผลกระทบต่อหมู่บ้านที่เกิดปัญหาเท่านั้นแต่ยังทำให้ผู้ใช้น้ำในสายน้ำเดียวกันในหมู่บ้านอื่นๆ ได้รับผลกระทบไปด้วย จากปัญหาเรื่องทรัพยากรป่าไม้ ที่ดินและการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่บุกเข้ามาทำร้ายระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำเชียงดาวลง ไปอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่มองเห็นความสำคัญในการแก้ไขปัญหาโดยได้รับงบประมาณบางส่วนมาจากกรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการรับงบประมาณจากแหล่งที่อื่นๆ ที่สนใจสนับสนุนการจัดทำกิจกรรมหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำเชียงดาว หรือที่รู้จักของคนภายนอกว่า “พื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน” โดยแนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่สามารถสรุปวิธีการทำงานจากสายตาของผู้ศึกษาได้ 2 แบบ คือ แบบแรก การสร้างเครือข่ายผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำเชียงดาว ประกอบด้วย 1.1) การจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าโดยตรง 1.2) การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์โดยแทรกกิจกรรมเข้ากับวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น

(ฝ้าย/ ลอยกระทง/ พิธีบวชปลา) แบบที่สอง การสร้างเครือข่ายร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านนอกพื้นที่

เมื่อปี พ.ศ. 2540 มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ได้เสนอโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงต่อกองทุนสิ่งแวดล้อม โดยโครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์หลักคือ การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรดินน้ำป่าและความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่เป้าหมาย 6 ตำบลของอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ จึงทำให้เกิดเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิง โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานประมงจังหวัดเชียงใหม่ สนับสนุนการฝึกอบรมการเลี้ยงปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ สนับสนุนการให้พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ เพื่อปล่อยลงแหล่งน้ำ ปีละ 1 ครั้ง ทำให้สมาชิกเครือข่ายได้พัฒนาทักษะในการเลี้ยงสัตว์น้ำ ดูแลสภาพแวดล้อมของสายน้ำเพิ่มทุกปี นอกจากนี้ยังมีกรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อมสนับสนุนให้เกิดการขยายการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพผู้นำ เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรผู้ใช้น้ำและเชื่อมเครือข่ายผู้ใช้น้ำอื่น มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงานเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำ มีการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและกำหนดการใช้ประโยชน์ (การหาปลา) การจัดทำเหมืองฝาย การจัดการทรัพยากรน้ำแบบชุมชนดั้งเดิมของชาวล้านนา การจัดการป่าชุมชน การฟื้นฟูจาริตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์น้ำโดยใช้โอกาสในเทศกาลสงกรานต์และลอยกระทง การติดตามและการตรวจสอบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ของสองฝั่งลำน้ำแม่ปิง นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเหมาะสมกับท้องถิ่น เช่น การจัดพิธีกรรมแสดงความเคารพและบูชาแม่น้ำในเทศกาลลอยกระทง การยกย่องให้น้ำมีสถานะเป็นแม่ผู้ให้กำเนิดแก่สรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นความเชื่อถือสืบเนื่องกันมายาวนาน จากผลงานดังกล่าวคณะกรรมการจึงมีมติให้ชุมชนเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิงสมควรแก่รางวัลที่ 1 ด้านชุมชนที่มีผลงานดีเด่นด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยในปีเดียวกันนี้มีเครือข่ายผู้ใช้น้ำที่ได้รับรางวัลที่ 1 ได้คะแนนเท่ากันร่วมด้วยอีกแห่งหนึ่งได้แก่ ชุมชนบ้านปวง ต.ทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นบริเวณต้นกำเนิดของแม่น้ำลี้ มีการจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายแบบโบราณ ชะลอการไหลของน้ำ ดักตะกอน ซึ่งคณะกรรมการสรรหาชุมชนที่มีผลงานดีเด่นด้านการจัดการทรัพยากรน้ำเห็นว่าชุมชนบ้านปวงได้ร่วมงานกับกรมชลประทานในการจัดสรรน้ำให้กับชุมชน หน่วยจัดการต้นน้ำ เพื่อรักษาสภาพป่า โดยการปลูกป่าให้ครอบคลุมในพื้นที่ต้นน้ำปีละ 2 ครั้ง ทำแนวกันไฟ ทำฝายดักตะกอน จัดค่ายฝึกอบรมและทัศนศึกษาดูงาน

สาเหตุที่ต้องอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในรูปแบบของเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิงเนื่องมาจากผู้ใช้น้ำที่อยู่ในพื้นที่เห็นว่าปัญหาในการจัดการน้ำมีความสัมพันธ์กับการจัดการปัญหา

อื่นๆ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ต้องทำเพิ่มมากขึ้นจากการสนับสนุนกลุ่มผู้ใช้น้ำและอนุรักษ์ฝ่ายวังไอนั้น ยังสัมพันธ์กับการรักษาป่า การปลูกป่า การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในลำน้ำแม่ปิง

แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา: การจัดการเพื่อการอนุรักษ์บนพื้นที่หน้าห้วย

การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา เริ่มมาจากการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่ทำหน้าห้วยวัดอินทาราม โดยในกลุ่มผู้ใช้น้ำเครือข่ายป่าชุมชนมีความเห็นว่าการรักษาป่าต้องโยงกับการรักษาน้ำแม่ปิง การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำจุดเริ่มอยู่ที่ทำน้ำวัดอินทารามทราราม ต่อมาได้มีการขยายแนวคิดไปสู่ฝ่ายวังไอน์ที่บ้านม่วงซ้อง โดยในช่วงแรกยังไม่มีหน่วยงานใดให้การสนับสนุน ต่อมาโครงการจัดการลุ่มน้ำปิงตอนบนให้การสนับสนุน ทำให้ขยายแนวคิดเรื่องแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาไปอีก 28 หมู่บ้านสองฟากฝั่งแม่น้ำปิง ตลอดทั้งอำเภอเชิงดาวโดยที่ใน 28 หมู่บ้านนี้มี 17 หมู่บ้านที่อยู่ติด ลำน้ำแม่ปิง ส่วนหมู่บ้านที่เหลือเป็นหมู่บ้านเครือข่ายที่มีลำน้ำห้วยไหลลงสู่แม่น้ำปิง เช่น บ้านแม่ก้อน ใช้น้ำจากลำน้ำแม่ก้อนซึ่งเป็นสาขาของน้ำแม่ปิง บ้านแม่ป้าม ใช้น้ำจากน้ำแม่ป้าม เป็นสาขาของลำน้ำแม่ปิงเช่นเดียวกัน โดยหมู่บ้านที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะมีการตั้งกฎกติกาในการอนุรักษ์ปลาและแหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้าน กำหนดเขตห้ามจับปลาและบทลงโทษเมื่อมีผู้ฝ่าฝืน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนครั้งแรกถ้าคณะกรรมการหมู่บ้านจับได้จะตักเตือนว่ากล่าว ถ้าพบหรือจับได้เป็นครั้งที่สองจะปรับตามกฎหมายที่ตั้งไว้ เช่น 500 บาท เป็น ส่วนใหญ่พบว่าผู้ที่ลักลอบจับปลาเป็นคนมาจากหมู่บ้านอื่น กรณีที่แก่งป็นเตามีวัยรุ่นไปลักลอบจับปลากันประมาณดีสาม คณะกรรมการจับได้ก็ตักเตือนว่ากล่าวและปล่อยตัวไป จะเห็นได้ว่าแม้คณะกรรมการจะตั้งกฎระเบียบไว้แต่ก็มิได้ใช้บทลงโทษอย่างเข้มงวด ยังคงรักษาวัฒนธรรมว่ากล่าวตักเตือนอาศัยฐานคิดจากความสัมพันธ์ของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันเป็นตัวช่วยยึดโยงและผ่อนคลายความเข้มงวดของกฎระเบียบ ทำให้สังคมคนที่อยู่ใกล้แม่น้ำปิงบริเวณลุ่มน้ำเชิงดาวไม่เกิดการทะเลาะเบาะแว้งและแย่งชิงการใช้ประโยชน์ในลำน้ำอย่างรุนแรงจนต้องใช้มาตรการเข้มงวดในการรักษาลำน้ำ

ต่อมาจึงเกิดแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาแห่งอื่นๆ ตามมา ยกตัวอย่างเช่นบ้านห้วยไ้ ผู้ใช้น้ำเล่าว่าเริ่มแรกในปี 2542 กรมประมงได้ไปสำรวจพบว่ามีปลาหายากที่ลำน้ำแม่ปิงพบแห่งเดียวที่บ้านห้วยไ้ ชื่อปลาติดหิน โดยการออกสำรวจตั้งแต่ทำน้ำวัดอินทารามไปจนถึงบ้านห้วยไ้ กรมประมงจึงได้ร่วมสนับสนุนการจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาของผู้ใช้น้ำ โดยเอาปลามาปล่อยทุกปี (สัมภาษณ์แก้ว ฟางคำ, กันยายน 2547)

พ่อหลวงทอง ไชยมหา ประธานเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิง เล่าว่าการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเริ่มในปี 2543 ซึ่งเป็นปีแห่งการท่องเที่ยว (Amazing Thailand) มีอธิบดีกรม

ประมงมาบริจาคกุ้งและปลาที่ทำน้าบ้านห้วยโจ้ชนิดละ 3 ล้านตัว ปี 2544 ปล่อยที่บ้านปิงโค้ง ตำบล ปิงโค้ง อำเภอเชียงดาว ปี 2545 ที่บ้านทุ่งข้าวพวง ตำบลทุ่งข้าวพวง ปี 2547 ทำน้าวัดอินทรากรม และมอบพันธุ์สัตว์น้ำให้ผู้ใช้น้ำทุกตำบลทุกหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาใน กุ้งก้ามกราม โดยกรมประมงจะเอาปลามาให้ทุกปี นอกจากนี้ยังมีหน่วยงาน กรป. เอาลูกปลามาให้ทุกปีเช่นเดียวกัน

ทุกปีก่อนที่จะมีการทำฝายนั้นก่อนวันงานพ่อหลวงจะประกาศเสียงตามสายให้ผู้ใช้น้ำทราบวันเวลาที่จะทำงาน และให้เตรียมอุปกรณ์ ใครมีกระสอบปุ๋ยให้เอามาครอบครัวยละ 10 ลูก เพื่อเอามาใส่หินและทรายที่ในแม่น้ำปิง หลังจากนั้นได้ประสานงานขอรถยนต์จากร้านค้าในท้องถิ่น เช่น ร้านสุพจน์วัสดุก่อสร้าง รถส่วนตัวของนายกองค์การบริหารส่วนตำบล มาช่วยกันขนอุปกรณ์ และปรับแต่งฝั่งแม่น้ำปิงให้เป็นทำน้าที่ผู้ใช้น้ำสามารถเดินขึ้นลงได้สะดวก สามารถไปใช้ประโยชน์จากทำน้าได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสงกรานต์จะเป็นสถานที่เล่นน้ำสงกรานต์ของทั้งเด็กและวัยรุ่น ซึ่งมาจากทั้งในหมู่บ้านและต่างอำเภอ ที่มาเที่ยวแวะชมแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเวลาเดียวกัน ในการทำฝายจะใช้ไม้หนา 6 นิ้ว ยาว 6 สอก ตอกลงไปในแม่น้ำแล้ว เอาทรายใส่ในกระสอบมัดปากให้แน่นวางเรียงกันขวางแม่น้ำไว้พอให้น้ำไหลผ่านได้บ้างเพื่อให้น้ำที่อยู่เหนือฝายมีระดับสูงขึ้นเพียงพอให้เป็นที่อยู่ของปลาและสัตว์น้ำ หลังจากทำฝายเสร็จแล้วผู้ใช้น้ำก็กินอาหารด้วยกันก่อนเก็บอุปกรณ์และแยกย้ายกันกลับบ้าน

ในช่วงหน้าแล้ง น้ำในแม่น้ำปิงจะใสมากถ้าเอาอาหารปลาโยนลงไปใต้น้ำจะเห็นตัวปลาแหวกว่ายไปมาสวยงาม พ่อหลวงเล่าว่าการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเช่นนี้ส่งผลให้เด็ก คนแก่ และคนทั่วไปเกิดความสำนึกและผูกพันกับปลาและแหล่งน้ำตามธรรมชาติ คนเฒ่าคนแก่บางคนในช่วงที่ว่างก็จะออกเงินตนเองไปซื้ออาหารให้ปลากิน ขณะเดียวกันแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่มีผลต่อการขยายพันธุ์ปลาและทำให้ผู้ใช้น้ำในเขตอำเภอใกล้เคียงเช่นอำเภอแม่แตงได้รับความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำปิงไปด้วย ปลาบางชนิดว่ายไปไกล นอกเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ทำให้ผู้ใช้น้ำให้อาเภอแม่แตงได้กินปลามากขึ้นด้วย

แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาบ้านแก่งปันเต้าก็เช่นเดียวกับบ้านห้วยโจ้และทำน้าวัดอินทรากรม แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่นี่ได้ถูกผนวกรวมไปกับบรรยากาศการท่องเที่ยว โดยเฉพาะในช่วงสงกรานต์ บ้านแก่งปันเต้าเป็นจุดสิ้นสุดของเขตที่แม่น้ำปิงไหลผ่านอำเภอเชียงดาว พ่อหลวงเล่าว่าแต่เดิมนั้นแก่งปันเต้าเป็นจุดที่มีปลามากอยู่แล้วเนื่องจากเป็นจุดที่น้ำลึกจึงมีปลาชุกชุม จึงเป็นจุด/ที่ผู้ใช้น้ำเข้ามาหาปลากันมาก โดยวิธีการต่างๆ เช่น การทอดแห ใช้ตาข่ายจับปลา การดำน้ำแล้วใช้แหลมแทงตัวปลา การวางเบ็ด เป็นต้น ต่อมามีการจับปลาด้วยการใช้ระเบิด การใช้ไฟฟ้าช็อตและการใช้ยาเบื่อ ทำให้จำนวนปลาลดลงอย่างรวดเร็ว เมื่อได้รับการติดต่อจากโครงการจัดการลุ่มน้ำปิง

ตอนบนว่าจะมีการเสนอโครงการเพื่อสร้างแหล่งอนุรักษ์ปลาอยู่แล้วพ่อหลวงจึงเข้าร่วมโครงการ เพราะบ้านแก่งป็นเต้าเป็นบ้านที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนอยู่แล้ว การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและความหลากหลายของพืชและสัตว์น้ำสองฝากฝั่งจึงเป็นสิ่งสำคัญ และพ่อหลวงเองก็มีใจรักเห็นเป็น สิ่งมีประโยชน์จึงเข้าร่วมอยู่ในเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูสายน้ำแม่ปิง

แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลานอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการสงวนพันธุ์ปลา เป็นที่ปลอดภัยให้ปลาได้หาอาหารและวางไข่ตามธรรมชาติได้อย่างปลอดภัยไร้คนรบกวน และเป็นการจำกัดวิธีการหาปลาโดยวิธีการรุนแรงซึ่งทำให้ปลาและสัตว์น้ำทุกชนิดตายในปริมาณมากแล้วยังเป็นการควบคุมปริมาณของการหาปลาของผู้ใช้น้ำใกล้เคียงอีกด้วย อย่างไรก็ตามการลักลอบจับปลาก็มีบ้างแม้ว่าจะได้มีการประกาศแนวเขตห้ามจับปลา ผู้ใช้น้ำเล่าว่าเคยมีวัยรุ่นต่างถิ่นเข้าไปลักลอบจับปลาประมาณตีสาม เมื่อคณะกรรมการจับได้แล้วก็ว่ากล่าวตักเตือนและปล่อยตัวไป ผู้ใช้น้ำในหมู่บ้านอื่นเช่น บ้านเมืองฉาย ปางพะเยา ก็เคยมาลักลอบจับปลาเช่นเดียวกันก็ได้ว่ากล่าวตักเตือนยึดอุปกรณ์การจับปลาแล้วปล่อยตัวไป อย่างไรก็ตามยังมีการอนุญาตให้จับปลาในแหล่งอนุรักษ์กินได้ปีละ 1 วัน เสมือนเป็นรางวัลให้แก่ผู้ใช้น้ำที่อนุรักษ์พันธุ์ปลา คือวันที่มีการสร้างฝายกั้นน้ำในช่วงระหว่างเดือนมีนาคมถึงต้นเดือนเมษายนของทุกปีพ่อหลวงและคณะกรรมการ ตลอดทั้งผู้ใช้น้ำจะระดมแรงงานกันมาสร้างฝายและจับปลาในแหล่งอนุรักษ์มาทำเป็นอาหารเลี้ยงผู้ใช้น้ำเพียงปีละ 1 ครั้งที่ปลาในเขตอนุรักษ์จะถูกจับกิน นอกเหนือจากเวลานี้ไปจะไม่มีใครได้รับอนุญาตให้จับปลาอีก

เนื่องจากแก่งป็นเต้าเป็นจุดแวะของนักท่องเที่ยวทั้งขาไปและขากลับ เป็นจุดศูนย์กลางของผู้ใช้น้ำที่นำส้มโอมาขายข้างทางให้กับนักท่องเที่ยวและคนที่เดินทางผ่านเข้าออกอำเภอเชียงดาว ตรงจุดอนุรักษ์พันธุ์ปลาจึงมีร้านอาหาร ร้านส้มโอทั้งเปรี้ยวและหวาน มีราคาตั้งแต่ลูกละ 10-30 บาท หรือบางขนาด 3 ลูกร้อยบาท ขึ้นกับขนาดและรสชาติ แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ก็เป็นแหล่งที่นักท่องเที่ยวได้แวะชม ในช่วงสงกรานต์น้ำในน้ำแม่ปิงไม่เอ่อท่วมตลิ่ง แต่จะมีหาดทรายเล็กๆ พอให้นักท่องเที่ยวลงยืนดูปลาหรือตั้งวงกินเหล้าและส้มตำปลาและสายน้ำ พร้อมกับลงเล่นและรดน้ำกันได้อย่างสนุกสนาน เพราะฉะนั้นพ่อหลวงจึงเกิดแนวความคิดว่าอยากจะได้งบประมาณมาพัฒนาและสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปิงเหนือแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาเพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินไปบนสะพานเพื่อดูปลาและให้อาหารปลาได้ถนัดชัดเจนเหมือนที่บ้านห้วยไฉ้และที่ทำนน้ำวัดอินทาราม (สัมภาษณ์พิมสุวรรณ วงศ์ศิริ, กันยายน 2547) เมื่อผู้ศึกษาดูพ่อหลวงว่ามีแนวคิดอย่างไรในการทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาให้ประสบผลสำเร็จในสายตาของพ่อหลวง พ่อหลวงบอกว่าต้องปลูกจิตสำนึกทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยผู้ใหญ่ต้องเป็นตัวอย่างที่ดีก่อน ถ้าผู้ใหญ่ไม่ทำผิดโดยเฉพาะในเรื่องของการจับปลาเด็กก็จะได้รับตัวอย่างที่ดีไปด้วย

นอกจากนี้ยังต้องมีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดในลายลักษณ์อักษรแต่ยึดหยุ่นในทางปฏิบัติพอสมควร ได้แก่ การห้ามจับปลาในเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาทุกชนิด ทุกวิธีการล่าสัตว์มีโทษปรับดังนี้

- 1) ระเบิดปลา เบื่อปลาด้วยยา ซ็อตด้วยไฟฟ้า มีโทษปรับ 500 บาท ยึดของกลาง และส่งตัวดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 2) จับปลาด้วยแห ขอบ ค่ายิง ยิงด้วยปืน วางตาข่าย มีโทษปรับ 3,000 บาท และยึดของกลาง
- 3) จับปลาด้วยการตกเบ็ด วางไซ สวิง และอื่นๆ มีโทษปรับ 1,000 บาท พร้อมยึดของกลาง
- 4) ห้ามระเบิดปลา เบื่อด้วยยา ซ็อตด้วยไฟฟ้า นอกเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ล่าสัตว์มีโทษปรับ 3,000 บาท พร้อมส่งตัวดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 5) นอกเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา อนุญาตให้จับปลาโดยวิธีการอื่นๆ ได้ นอกจากข้อกำหนดในข้อ 4) จะเห็นได้ว่ากฎเกณฑ์เหล่านี้แม้ว่าจะดูเคร่งครัดเข้มงวด เช่น การจับผู้ล่าสัตว์ ปรับเป็นจำนวนเงินที่สูงสำหรับผู้ใช้น้ำและสัตว์ไปดำเนินคดีตามกฎหมายแต่ในทางปฏิบัติจริงเนื่องจากประเพณีของผู้ใช้น้ำก็ถือว่าเป็นที่ป็นนอกรีตอาศัยอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันจึงมีเพียงการตักเตือนว่ากล่าวและยึดอุปกรณ์การจับปลาเท่านั้น ยังไม่มีหมู่บ้านใดส่งตัวผู้ล่าสัตว์กฎเกณฑ์เหล่านี้ไปดำเนินคดีตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตามพอหลวงเห็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลานี้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน คือมีปลาชุกชุมมากขึ้น เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสามารถอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่ผู้ใช้น้ำหายากและใกล้สูญพันธุ์เช่น ปลาแซ่ ไว้ได้ในแหล่งน้ำธรรมชาติ บางวันผู้ใช้น้ำสามารถจับสัตว์น้ำนอกเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาไปขายมีรายได้ถึงวันละ 200 บาท ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่และวัยรุ่นสามารถหารายได้เป็นเงินสดไว้ใช้จ่ายได้อย่างไรก็ตามการหาปลาตามแม่น้ำปิงมีความหมายต่อวิถีการยังชีพของผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำเชียงดาวและผู้ใช้น้ำผู้อาศัยอยู่สองฝั่งแม่น้ำปิงซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีมานานแล้ว (สัมภาษณ์แก้ว ฟางคำ, กันยายน 2547)

ข้อมูลของผู้ใช้น้ำในเขตแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาตรงกับรายงานวิจัยโครงการจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำปิงและลำน้ำสาขา (2547) ได้ใช้ทีมวิจัยที่มีความรู้ด้านการประมงน้ำจืดและทรัพยากรสัตว์น้ำจากสำนักประมงจังหวัดเชียงใหม่สำรวจพันธุ์ปลาในลำน้ำแม่ปิง ระหว่างเดือนธันวาคม 2546- มกราคม 2547 พบว่ามีปลาในแม่น้ำปิงถึง 114 ชนิด ความหลากหลายของพันธุ์ปลาที่สำรวจพบ สะท้อนให้เห็นว่าสิทธิในการจัดการน้ำมิได้เป็นเพียงด้านของการนำน้ำไปใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่ยังเป็นการจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรและระบบนิเวศน์ แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลายังมีความหมายต่อการลดการคุกคามสัตว์น้ำและเป็นพื้นที่ปลอดภัยให้สัตว์น้ำได้เพาะพันธุ์และให้ความหมายต่อการพักผ่อนหย่อนใจของผู้ใช้น้ำ ตลอดจนสื่อสารถึงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบรรยากาศการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สอดคล้องประสานไปกับภาพลักษณ์ของอำเภอเชียงดาวที่มีแหล่งท่องเที่ยวทาง

ธรรมชาติหลายแห่งทั้งในรูปแบบของบ้านพักริมน้ำ ล่องแพชมธรรมชาติ การเดินป่าดูนก การจี่ช้างชมป่า เป็นต้น

ด้วยความหมายด้านการท่องเที่ยวจึงเป็นเหตุให้แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาได้รับความชื่นชมจากผู้น้ำที่เป็นเจ้าของแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา ในฐานะสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของผู้คนต่างถิ่นที่หลั่งไหลมาชมธรรมชาติของอำเภอเชียงคานก่อนมุ่งขึ้นไปเที่ยวอำเภอฝายและอำเภอแม่เฒ่าแล้วเลยไปเชียงแสนจังหวัดเชียงรายต่อไป

และในความหมายที่เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา ด้วยความสำเร็จของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่ทำน้ำวัดอินทาราม การที่กรมประมงได้เอาป้ายไปปักไว้ว่า “แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาสนับสนุนโดยกรมประมงนั้น” ทำให้ผู้น้ำให้ความหมายกับกรมประมงว่าเป็นการเอาหน้าหมายความว่ากรมประมงเองก็ได้หน้าไปด้วยกับความสำเร็จของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของผู้น้ำ แม้ว่าจะเอาพันธุ์ปลาไปบริจาคให้กับเครือข่ายแคปีละครั้งก็ตาม ผู้น้ำไม่ถือว่าความสำเร็จของแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาจากการสนับสนุนของกรมประมงเท่านั้น แต่เกิดจากความเข้าใจของผู้น้ำเองเรื่องความต้องการความอุดมสมบูรณ์ของปลาที่พวกเขาสามารถจับได้เพื่อนำไปประกอบอาหารหรือเหลือขายเพื่อเลี้ยงชีพนอกเขตอนุรักษ์ต่างหาก คือความหมายสำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาสำหรับผู้น้ำ สำหรับพ่อหลวงและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลให้ความหมายของแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาว่าเป็นความภาคภูมิใจ (ในผลงาน) ของตนเองในฐานะผู้นำที่ได้ส่งเสริมให้ผู้น้ำมีแหล่งปลา และทำให้เกิดความมีหน้ามีตาหน่วยงานราชการไปตรวจเยี่ยม และมีผลงานที่เป็นรูปธรรมให้คนภายนอกได้เห็น อย่างน้อยก็เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เป็นช่องทางที่จะได้รับเงินสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้านจากคนภายนอกโดยเฉพาะจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

พิธีสืบชาติปลา: พิธีกรรมกับความหมายการอนุรักษ์

ด้วยเหตุที่ปลาในลุ่มน้ำเชียงคานลดจำนวนลง นอกจากจะจัดเป็นเขตอนุรักษ์และคุ้มครองปลา แล้วจะต้องมีการทำพิธีสืบชาติปลา เพื่ออนุรักษ์และสืบต่อความหมายของชีวิตปลาในแม่น้ำว่าเป็นสิ่งที่มีบุญคุณต่อคน การสืบชาติปลาเป็นแนวทางหนึ่งในการทำบุญด้วยการละเว้นชีวิตสัตว์น้ำ พิธีสืบชาติเป็นพิธีที่ชาวล้านนานิยมทำในโอกาสต่างๆ เพื่อต่อดวงชาติให้ยืนยาว โดยอาจจัดพิธีนี้ขึ้นเป็นการเฉพาะหรือจัดร่วมกับพิธีอื่นๆ ได้ และสามารถจัดขึ้นเพื่อสืบชาติให้แก่คน เมือง หมู่บ้าน ช้างข้าวและเหมืองฝายได้ การสืบชาติยังแสดงให้เห็นถึงการรวมตัวของศาสนาพุทธ ฮินดู หรือพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผีसागเทวดาที่สามารถรวมตัวกันได้อย่างสนิทแนบเนียน โดยความหมายของ “ชาติ” หรือ “ชะตา” มีความหมายว่า “เวลาที่เป็นกำเนิดของคนและสิ่งของสำคัญ”

คำว่า “สืบ” คือ “ต่อ ต่อเนื่อง หรือต่อไปข้างหน้า” ดังนั้นคำว่า “สืบชาติ” จึงมีความหมายว่าสืบต่อจากการเกิด ด้วยเหตุที่ชาวล้านนาเชื่อว่าทุกอย่างต้องมีชาติเป็นของตนเอง ซึ่งในความหมายที่เป็นศัพท์เฉพาะที่เรียกว่า “ดวงชาติ” การสืบชาติจึงเป็นการมุ่งหวังให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองเพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากโรคร้ายและเสียดจัญไรต่างๆ และเพื่อความเป็นสิริมงคล (นิธยา จันโทภาสกร, 2526: 188-190)

การสืบชาติปลาจึงเป็นการสร้างความหมายผ่านสัญลักษณ์ที่เรียกว่า “พิธีกรรม” ในการสื่อสารความหมายของการอนุรักษ์ปลาและแม่น้ำ พื้นที่หน้าวัดอินทารามถูกดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ และให้ความหมายว่าเป็นเขตอภัยทาน และการทำพิธีอันมีการนิมนต์พระสงฆ์และเครื่องประกอบพิธีอันได้แก่ ผ้าขาวผ้าแดง ดาแหหลวงและหญ้าคา ชงสีข้าว เส้นด้ายขาว เป็นต้น ทำให้พิธีสืบชาติปลามีความขลัง สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องบาป บุญและข้อห้ามในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตของศาสนาพุทธ ด้วยเหตุนี้พิธีสืบชาติปลาจึงถูกนำมาใช้เพื่อสืบต่อชีวิตของปลาและสัตว์น้ำในแนวเขตอนุรักษ์เพื่อคอกย้ำให้มนุษย์เกิดความเมตตาต่อฝูงปลาและความกลัวในเรื่องของบาป ใครที่ละเมิดจับปลาในเขตอนุรักษ์ไม่เพียงแต่เป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ของแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่คณะกรรมการตั้งขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังถือว่าละเมิดกฎเกณฑ์และข้อห้ามตามความเชื่อของสังคมในลุ่มน้ำเชียงดาว ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่ฝังรากและซ่อนอยู่ภายใต้จิตสำนึกของคนในลุ่มน้ำเชียงดาว

จะเห็นได้ว่าทางเลือกในการจัดการน้ำเป็นการจัดการทรัพยากรแบบเป็นองค์กรรวมและรอบด้าน อันจะนำไปสู่ความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความห่วงแหนทรัพยากรของบ้านเกิดและก่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการน้ำตามบริบทลุ่มน้ำระหว่างชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน วัด โรงเรียน องค์กรบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานภาครัฐ

6.3 สรุป

ทางเลือกในการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเชียงดาวมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากบริบทของลุ่มน้ำย่อยทั่วไปในภาคเหนือ อันหมายถึงการจัดการน้ำด้วยการอนุรักษ์และการพัฒนาประสิทธิภาพขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการในความหมายที่ชุมชนลุ่มน้ำเชียงดาวเป็นผู้กำหนดขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วยวิธีคิด 3 ส่วนประกอบกัน คือ 1) ความเชื่อ/ คุณค่า 2) ประโยชน์/สิ่งตอบแทนที่เป็นธรรม และ 3) อำนาจ ในระดับของความคิดสิ่งทีเรียกว่า “การพัฒนา” ส่อนัยถึงศักยภาพที่ทรงพลังในการสร้างสรรค์เปลี่ยนแปลง การพัฒนาเกี่ยวข้องกับเรื่องของวัตถุ จิตใจ ทำให้คุณภาพชีวิตของคนในสังคมดีขึ้น มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น(ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2540) ชุมชนลุ่มน้ำเชียงดาวไม่ได้ปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา แนวทางการพัฒนาเรื่องการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ

เชิงดาวต้องวางอยู่บนหลักคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเพื่อให้ผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการจัดการน้ำ ส่งผลต่อผู้ใช้ในท้องถิ่นและหล่อเลี้ยงคนในสังคมทุกภาคส่วนได้อย่างเป็นธรรมนั่นเอง การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการในลักษณะของเครือข่ายฟื้นฟูและอนุรักษ์สายน้ำแม่ปิงจึงเท่ากับเป็นการกระจายอำนาจและการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมอย่างน้อยก็เป็นวิธีคิดที่ช่วยเปิดพื้นที่ให้กับทางเลือกในการจัดการน้ำในสายน้ำแม่ปิงและลุ่มน้ำอื่นๆ ในภาคเหนือ โดยแปลงหลักการร่วมออกมาเป็นเอกสารเผยแพร่ได้ว่าข้อสรุปจากร่างข้อเสนอเชิงหลักการเกี่ยวกับการนำของ คณะกรรมการเหมืองฝายวังไสร่วมกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านลุ่มน้ำภาคเหนือ (2546) ได้แก่ หลักการเรื่องการมีส่วนร่วมและหลักการจัดการน้ำที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของระบบนิเวศน์วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคเหนือว่า 1) ข้อเสนอวิธีคิดเรื่องหน่วยในการจัดการน้ำ ต้องสะท้อนหน่วยที่เป็นจริงในการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในระดับลุ่มน้ำขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของหลักการทางนิเวศน์วัฒนธรรม 2) การพิจารณาเรื่องสิทธิในการจัดการน้ำ ควรเปิดทางเลือกให้มีการใช้สิทธิหลายประเภทโดยหลักการจัดการแบบสิทธิเชิงซ้อน ทั้งสิทธิตามรูปแบบประเพณีและสิทธิตามกฎหมายตามความเหมาะสมของลักษณะเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำนั้นๆ 3) ข้อเสนอเรื่องการบริหารจัดการน้ำที่เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ โดยการจัดตั้งองค์กรในการบริหารจัดการลุ่มน้ำและองค์กรกำกับอิสระเพื่อกระจายอำนาจการมีส่วนร่วมของประชาชนในลุ่มน้ำอย่างทั่วถึง